

CAIUS DOBRESCU – ROXANA EICHEL

ERDÉLYI HELYSZÍNEK ESZTÉTIKÁJA ÉS POLITIKÁJA AZ HBO ROMÁNIAI SOROZATAIBAN

■ A valós városi, vidéki és természeti helyszínek, illetve a kulturális/fiktív helyszínek közötti mély kapcsolat alapvető szerepet játszott a skandináv bűnügyi narratívák európai sikerében.¹ Mivel ezek közül az összetevők közül számos áthatja az Erdélyről szóló média-, filmes és turisztikai reprezentációkat is, két esettanulmányt vizsgálunk meg olyan bűnügyi tévésorozatokra építve, amelyek erdélyiként azonosítható helyszíneken játszódnak. Tesszük ezt azért, hogy megvizsgáljuk, 1) az előzetesen meglévő helyszíni aurát mennyire alakítják produkciós értékke a skandinávhoz hasonló módon; 2) a skandináv noir helyszínesztétika szándékosan követett modellként kimutatható-e. A következőkben rekonstruáljuk az HBO Románia által megrendelt és kivitelezett *Valea Mută / Silent Valley* (2016), valamint az HBO és a német TNT Serie fizetős csatorna által közösen megrendelt és gyártott *Hackerville* (2018) producereinek helyszíni- és helyszemléletét. Mielőtt rátérnénk a producerek helyszínválasztási stratégiájának és a tényleges helyszínekkel kialakított asszociációknak az elemzésére, Erdély mint márká megjelenését elemezzük – előbb a globális fikciós képzelet szintjén, majd az európai turisztikai piacon s végül (de nem utolsósorban) a film- és tévéiparban.

Erdélyi tájak és modern mitológia

■ Az elmúlt évtizedekben Erdély egyre nagyobb ismertségre tett szert mint turisztikai célpont. Íme ennek a fejlődésnek néhány fontos mérföldköve: Károly herceg, aki 2003 óta birtokokat szerzett a tartomány keleti részén, támogatja a helyi ökológiai kisiparosokat; a Lonely Planet 2016-ban Erdélyt a legjobb turisztikai célpontok közé emelte; a nyugati közönségnek szánt dokumentumfilmek terjesztése is elkezdődik, pl. *Vad Kárpátok (Wild Carpathia)* (2019). A régió iránti globális érdeklődés fő oka a Drakula gróf mítoszához fűződő fiktív kapcsolat. Bram Stoker *Drakula* című regénye (1897) első részének erdélyi háttérét vajmi kevés konkrét kapcsolat fűzi ahhoz, ami a regény megjelenésekor Ausztria–Magyarország egyik tartománya volt. Ennek ellenére Drakula fiktív univerzuma folyamatosan gyarapítja a valós földrajzi és kulturális helyszínt. Stoker homályos földrajzi utalásai nemcsak a tudósok és a rajongók között váltott ki élénk vitát a gróf kastélyának állítólagos helyéről,² de versenybe állította a különböző korabeli romániai városokat (Brassó, Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár, Beszterce) a globális brand szimbolikus és gazdasági kisajátításáért. Az erdélyi turizmus jelenlegi fellendülése közvetlen vagy közvetett módon kapcsolódik a Drakula-fikció eredeti megformálásában jelen lévő elemekhez. A régióról szóló médiamegjelenések három fő témára összpontosítanak: a biodiverzitás (azaz a táj, az éghajlat, a növény- és állatvilág), a kulturális sokszínűség (azaz a többnemzetiségű közösségek), valamint a természetbarát életmód megőrzése.³ Ezek a témák sajátos fikciós felhangokat kapnak. A helyi erdők és hegyek „vadonja” a viktoriánus vámpírmítosz romantikus tájépitészetéhez kapcsolódik. Az etnikai sokszínűség az eredeti történet egzotikumával rezo-

nál. A hagyományos környezetbarát életmód átformálja Stoker Erdélyének archaikus hangulatát. Ezeket a szempontokat a külső véleményformálók – például az egyre nagyobb befolyással bíró Wikivoyage turisztikai oldal – diskurzusában hangsúlyozzák, de a hazai utazásszervezők is kisajátítják. A mítosz és a valóság, a modern létesítmények, a természet varázsa és a gótikus nosztalgia hallgatólagos összefonódása az uniós helyi fejlesztési projektekből is megfigyelhető.⁴

Filmpar és filmturizmus Erdélyben

■ A filmturizmus szempontjából Erdély meglehetősen atipikus eset. Általában a filmturizmus fogalma olyan világi zárandoklatokat takar, amelyek olyan helyekre irányulnak, ahol népszerű filmek játszódtak vagy forogtak. Ez utóbbi megkülönböztetés miatt szükséges, mivel a fiktív és a valós helyszínek nem feltétlenül esnek egybe. Erdély esetében a kapcsolat fordítva működött: a régió fiktív aurája vonzotta a producereket, akik vagy közvetlenül kapcsolódtak a természetfeletti műfajokhoz, vagy a helyi táj már meglévő mágikus vagy érintetlen képét igazították saját művészi és kereskedelmi céljaikhoz. Körülbelül 2000 óta Erdély nemcsak a középkori és *dark* díszleteket igénylő zsánerfilmek, hanem a korabeli drámák (pl. az amerikai polgárháború idején az Appalache-hegységben játszódó történetek) vagy a nemzetközi thrillerek forgatási helyszínévé is vált. Vannak arra utaló jelek, hogy a regionális és helyi szereplők kezdik megérteni a filmturizmusban rejlő lehetőségeket, például az irodalmi és filmturizmus együttes megvalósítása a *Romania Tour Store* által szervezett Drakula nyomában túra (2018). Ezt a fejlődést hivatottak támogatni a filmpar számára 2018 ősze óta bevezetett nemzeti adókedvezmény-politika,⁵ a 2015-ben a Kolozsvár/Cluj-Napoca/Klausenburg városában évente megrendezett, egyre nagyobb befolyással bíró Erdélyi Nemzetközi Filmfesztiválhoz kapcsolódóan létrehozott Transilvania Filmalap (TIFF 2015) által kezelt regionális források. A következőkben e feltörekvő nemzetközi filmgyártás, valamint az HBO Europe-nak a kontinens keleti részén történő terjeszkedése közötti kapcsolódási pontokat értékeljük. Az HBO politikája nemcsak műsorainak terjesztését jelenti, hanem az eredeti tartalomgyártást is. Az HBO kelet-európai projektjét egy brit csapat (Antony Root, az HBO Europe alelnöke, valamint Steve Matthews és Jonathan Young executive producerek) kezdeményezte, és szinte egyidejűleg jött létre a Cseh Köztársaságban, Lengyelországban, Magyarországon és Romániában.⁶ Végül ennek a pánregionális projektnek az erdélyi példáit kettős perspektívából vizsgáljuk, azaz a helyszín politikájának és esztétikájának, valamint a krimi/noir sorozatformátumok európai körforgásának meghatározásával.

Csendes völgyek: Nordic Noir erdélyi kontextusban

■ Az HBO Europe *Valea mută* című sorozata az első közvetlen kapcsolódási pont két európai fiktív univerzum között, amelyet a szimbolikus asszociációk rendszerezett hálózata, valamint a média- és turisztikai iparágak klasztere tart fenn. Az első a Nordic Noir átfogó márkája a helyszín, az éghajlat, a környezet keveredésének poétikájával, valamint a nemi/faji tolerancia napirendjével, amely a cselekménysémát és a szereplők modelljét szolgáltatja. A másik Erdély a maga mágikus és titokzatos aurájával, amely földrajzi és társadalmi-kulturális környezetet kínál. A *Valea mută* a korábban Erdélyi Alpok néven ismert hegyvidéken, pontosabban az igencsak turisztikailag frekvenciált Brassó városában és környékén játszódik. A norvég formátum erdélyi adaptációja kettős logikát követ: 1) az eredeti skandináv helyszínhez hasonló tájak és városképek felkutatása, valamint 2) a cselekmény és a tolerancia napirendjének új és sajátos szociokulturális miliőbe való beágyazása. Az ezt követő cselekményszál ezt a két nyomvonalat követi. A narratív struktúrában ennek az északi-transzilvániai találkozásnak a meglétét fedezzük fel, miközben rekonstruáljuk a készítő explicit szándékait a hibridizációs stratégiával kapcsolatban.

A táj mint beágyazott filmturizmus

■ Ha nem is így hirdetik, de vélhetően Braşov (románul), Brassó (magyarul), Kronstadt (németül) és általában a dél-erdélyi régió fiktív aurája is szerepet játszott abban, hogy a Castel Film Románia 2016-ban az HBO Europe számára elkészítette a *Valea mută* című filmet. A szereplők és a stáb helyi, de a formátum importált. A négyepizódos minisorozat a Jarl Emsell Larsen által készített és rendezett, az NRK által gyártott 6 epizódos *Øyevitne/Eyewitness* (2014) adaptációja. „A Nordic Noir felismerhetően északi jelenségeket, helyszíneket, fényviszonyokat, éghajlatot és évszakokat, valamint nyelv(ek)et, karaktereket és témákat használ, mint például a nemek közötti egyenlőség, a regionális kultúra és a szociáldemokrata jóléti állam”.⁷ A Nordic Noir és Erdély összekapcsolásának lehetősége nem kerülhette el egy olyan rutinos producer figyelmét, mint Jonathan Young, aki az iparágban helyszíngazdaként kezdte pályafutását. A sorozat rendezőjének, Marian Crişannak a kiválasztása is arra utal, hogy különös érdeklődést mutat a jellegzetesen erdélyi hangulatú filmes tájképek iránt. Marian Crişan erdélyi hegyvidéki helyszíneken játszódó bűnügyi drámákhoz való kötődése minden, csak nem körülményes. Már az *Orizont/Horizon* (2015) című játékfilmjében is kísérletezett a kombinációval. Andra Radu, a sorozat román kreatív producere szerint Crişan korábbi erdélyi projektje is hozzájárult ahhoz, hogy a *Valea mută*-projekt rendezőjévé nevezték ki.⁸ A helyi thrillerekben általában megtalálható az, amit John Urry „turistatekintetnek” nevezett.⁹ Magukba szívják a tájnak a kultúrtörténet és a turizmus adta ideológiai és kereskedelmi, már létező szimbolikus mintázatát. A *Valea mută*-ban, akárcsak a hegyvidéki tájakon játszódó korábbi filmjeiben, Crişan az erdélyi természet uralkodó turisztikai képei és művészi céljai között keres kapcsolódót. A hely és a helyszín esztétikája a *Valea mută*-ban állandóan rákapcsolódik az Erdélyről és a Brassó környéki régióról szóló helyi, regionális és nemzetközi turisztikai médiamegjelenések retorikájára. Marian Crişan rendező nyilvánvalóan arra törekedett, hogy a hegyvidéki tájak népszerűségét produkciós értékkel egészítse ki. A vele készített interjúmban hangsúlyozta a cselekmény és a helyszínek összefonódásának fontosságát. Szerinte ahhoz, hogy a képzelet színhelyévé váljon, a helyszínek drámai módon kell konstruálódnia, hozzá kell járulnia a feszültség felépítéséhez. Hangsúlyozta azt is, hogy kifejezetten került Brassó legmarkánsabb turisztikai azonosítóit, és a Brassó panorámás látképei mint „töréspontok” szorosan emlékeztetnek a város ikonikus ábrázolásaira a régi képeslapokon vagy a modern turisztikai médiában. A sorozatban visszatérően megjelenő hegyi motorozás ábrázolása rezonál a helyi kínálattal a természetben való kerékpározás tekintetében. Ugyanakkor a közlekedési eszközök bemutatása lehetővé tette a Nordic Noirra tett utalásokat, pl. egy Volvo busz közeli felvétele. A helyszínekkel kapcsolatos elképzeléseiben, úgy tűnik, nem vett figyelembe semmilyen Nordic Noir előzményt.¹⁰ Amikor a helyszínpoétikájának értékeléséről kérdezték, Crişan nem nevezett meg egyetlen hírhedt filmet vagy sorozatot sem, hanem kizárólag a skandináv szerzői mozira hivatkozott. Alina David producer szerint nem volt összehangolt, előzetes döntés, amely előre meghatározta volna a helyszínválasztást. Egy Keszeg Anna által készített interjúban David azt sugallta, hogy az egyetlen irányjelző, ami a londoni központból jött, annyi volt, hogy „Bukaresttől távol” legyen a helyszín.¹¹ Ezt Adina Radu kreatív producer is megerősítette. Elmondása szerint a csapat teljes kreatív szabadságot kapott a norvég formátum adaptálásában, beleértve a helyszínválasztást is. Radu szorosan együttműködött Marian Crişan rendezővel és Cristian Barna íróval a forgatókönyv kidolgozásában. Tekintettel arra, hogy a krimisorozatok terén viszonylag kevés a hazai tapasztalat, a csapatban vibrált az az érzés, hogy úttörő, felfedező, személyes munkát végeznek. Ezért a kreatív és a vezetői felelőségek az iparági eljárásokra nem jellemző módon átfedésben voltak egymással.

Helyszínpolitika és etno-tájkép

■ Az HBO brit producereinek eredeti érdeklődése a helyszínnek tekintetében nem a természeti tájakra irányult. Inkább az ösztönözte őket, hogy egy progresszív programmal mutatkozzanak be egy általuk túlnyomórészt konzervatívnak tartott közönségnek. A norvég formátumot a nemi identitás témájának egyszerre frontális és árnyalt megközelítése miatt választották. Adina Radu kreatív producer és Marian Crișan rendező azonban már korán elhatározták a helyi témák bevonását. A legfontosabb a roma közösség megmutatása. Tény, hogy a romániai nagyközönség állítólagos elfogultságaival folytatott polémia nem érte el a kívánt eredményt,¹² de a norvég formátum helyi etnokulturális térképhez való igazítása szintjén a román csapat figyelemre méltó kreatív stratégiákkal állt elő. Koncentráljunk egy releváns példára. A roma közösség ábrázolásában van egyfajta egzotizáló elem, egyfajta dark-turista beütéssel. Felébredhet egy enyhe asszociáció a cigánymágiára, ami alattomosan kapcsolódhat vámpírmítoszok erdélyi témájához. A készítők nyilvánvaló törekvése azonban a sztereotípiák elkerülése és a marginalizált közösségről alkotott kép általános érvényre juttatása. Az egyik stratégia az, hogy olyan vizuális és szemléletbeli trópusokat vesznek figyelembe, amelyek a szimbolikusan preztízsértékű északi univerzumra utalnak. Ezen a vonalon a cselekmény alapjával szolgáló fiktív roma közösség egy neoprotesztáns felekezethez tartozik.¹³ Ez kulturális rímet teremt az északi protestantizmusra a következő elemek által: a „nemzetközi” egyház szigorúsága (amely nem kapcsolódik a fatemplomok helyi hagyományaihoz) és a környező hegyvidéki tájba való beilleszkedése; a fiai elvesztését gyászoló öreg roma prédikátor sztoikus megjelenítése. A táj és a karakter meglepő és látványos módon kapcsolja össze ezt az „egzotikus” jogfosztott közösséget Norvégia emberi földrajzával.

A Hackerville és az HBO Temesvárja

■ Az HBO 2018-as román-német produkciója, a *Hackerville* Temesváron játszódik, egy nyugat-romániai városban, amely a híres történelmi régióban, a Bánságban található, s amelyet manapság egyre inkább Erdély részének tekintenek. Történelmi szempontból a Bánság több fejlődési szakaszon osztozik az Erdélyi Fejedelemséggel: az osztrák–magyar közigazgatás, a soknemzetiségű struktúra, a német kultúra hatása azok közé a jellemzők közé tartozik, amelyek megkülönböztetik a régiót Délkelet-Romániától. A közelmúlt történelmében Temesvár a Ceaușescu-rezsimet megbuktató 1989-es forradalom epicentrumává vált (a *Hackerville* röviden utal erre a történelmi eseményre is, az egyik szereplő, Walter Metz „új forradalom” kirobbantásával fenyvegetőzik). Jelenleg a város arra készül, hogy 2021/23-ban Európa Kulturális Fővárosa legyen, amely projekt lehetőséget ad arra, hogy a térség történelmi és etnikai sokszínűségét jobban láthatóvá tegye Európában és azon túl is. Ebben az összefüggésben Romániában az HBO sorozatát bizonyos mértékig annak a nemzetközi láthatóságnak a megelőlegezéseként értelmezték, amelyet a város 2023-ben élvezhet. A *Hackerville* azonban, bár Temesvár néhány érdekes helyszínét jelöli ki, inkább a saját esztétikai és ideológiai szempontjait kívánja érvényesíteni, mintsem kifejezetten a terület összetett demográfiai, nyelvi és multikulturális egyvelegét népszerűsíteni. Nem érdeklődik az olyan etnikai közösségek iránt, mint a magyar vagy a szerb, amelyeknek nyilvánvalóan hosszú távú hatása van a helyi identitásra. Mégis, az említett örökség egyik lényeges eleme széles körben megjelenik a sorozatban. Temesvárt azért választották a *Hackerville* helyszínéül, mert a kommunista időszakbeli németek száműzetésének utóhatásait, a nosztalgiát, a helyek felfogását a reaktívtól emlékezet fényében hangsúlyozzák. Ezzel kapcsolatban Igor Cobileanski társrendező a DETECT-nek adott interjújában úgy nyilatkozott, hogy a *Hackerville* helyszínét azért választották, hogy olyan helyszíneket reprezentáljanak, ahol a multietnicitás és a németek távozása köztudottan jelentős kulturális kérdés volt.¹⁴ Az ő szemszögéből

a dél-erdélyi Nagyszeben ugyanolyan meggyőző lett volna, mint Temesvár, hiszen korábban ott is sok német élt, de 1989 előtt vagy után kivándoroltak. Az erdélyi román–német etnikai egyensúlyt és kulturális harmóniát sok szempontból felborították a kommunista évtizedek.¹⁵ Számos közterület és a *Hackerville*-ben láthatóvá tett hangulat ennek a közelmúltbeli történelemnek az aspektusait közvetíti ahelyett, hogy a hosszú távú történelmi struktúrák aspektusait hangsúlyozná. Bár a régebbi építészeti jellegzetességek nem hanyagolhatók el a sorozat nézése során, a román történelem utolsó három évtizedét felvonultató cselekménystruktúra következményként értelmezhető az a megoldás, hogy a közelmúltbeli építményekre helyezzük a hangsúlyt.

Egy multinacionális csapat egy multikulturális történetet hoz létre

■ A tények és a fikció érdekes módon fonódnak össze a *Hackerville*-ben, ezáltal hitelesen közvetítve annak üzenetét. Mindez megfelel az HBO Europe által gyakran emlegetett szándékoknak, például annak, hogy hiteles helyi történetekről és érzelmekről beszéljenek, amelyekben benne rejlik az a nagyvonalú potenciál, hogy globálisan is befogadhatóak. „Szerintem Temesvár gyönyörűen mutat ebben a sorozatban. Pompás képek, amelyeket egy zseniális rendező örökített meg. Megmutatja, hogy Temesvár egyes lakói 14 évesen is csodagyerekek lehetnek, míg mások még nyugodtabbak és jószívűbbek, mint amilyenek valójában vagyunk. Azt hiszem, ez a sorozat lesz a legjobb módja annak, hogy népszerűsítsük a várost, mielőtt Európa Kulturális Fővárosává válna” – nyilatkozta Ovidiu Drăgănescu, Temes megye volt prefektusa, parlamenti képviselő.¹⁶ „A szüleimmel kivándoroltam, és Nyugat-Németországba érkeztem. Mondhatom, hogy ez olyan volt, mint egy ébredés, mindenképpen formáló hatással volt a személyiségemre, mert menet közben kellett alkalmazkodnom a játékszabályokhoz” – nyilatkozta Anca Mîruna Lăzărescu társrendező, az HBO Románia: *Hackerville – Behind the Scenes* című műsorában. A Bánság és Erdély két olyan régió Romániában, amely történelmi szempontból egészen más történettel rendelkezik. Bár manapság egy egységnek tekintik őket, az elmúlt évszázadokban eltérő közigazgatással és etnikai struktúrával rendelkeztek, különböző kulturális hatásokat kaptak stb. Az 1918-as Romániával való egyesülés után ezeknek a különbségeknek a megítélése kezdett elhalványulni.¹⁷ Ma a turisztikai szolgáltatók hajlamosak kihasználni ezt a kétértelműséget például azzal, hogy Temesvárról induló erdélyi túrákat hirdetnek (Temesvár City Tours 2019; True Romania Tours 2019). A román–amerikai kritikus Virgil Nemoianu, akinek családja a Bánságban gyökerezik, és aki mindig is erős kötődést őrzött ehhez a területhez, *Belső szigetvilág* (1994) című önéletrajzi művében a régiót a „mikroharmónia” kulturális helyszínéként írta le, amely olyan idilli erényeket foglal magában, mint a tolerancia, a tökéletlenség és a sokféle, egymás mellett létező hagyománytípusok közötti esztétikai párbeszéd. A „mikroharmónia” Erdély legtöbb részének önképére is jellemző trópusnak tekinthető. A *Hackerville* az első romániai krimisorozat, amelyet az HBO eredeti történet alapján készít, nem pedig adaptáció vagy remake, mint elődjei, a lazán a *Small Time Gangsters* (2011) című ausztrál sorozatra épülő *Umbre/Shadows* (2014–) vagy a korábbi példánk. A gyártási stratégiákat és a helyszínválasztást érintő további jelentős részletek a multinacionális csapathoz kapcsolódtak. Az HBO Europe és a TNT Serie mellett a román Mobra Film produkciós cég, a 2007-es Arany Palma-díjas rendező, Cristian Mungiu és Tudor Reu által fejlesztett Mobra Film, míg az UFA Fictiont Ralph Martin és Joerg Winger alkotók képviselték. A *Hackerville* esetében a különböző kultúrák és a különböző háttérű emberek találkozása a színpalak mögötti és a képernyőn zajló interakciók meghatározó vonása volt. A főszereplő színészek közül néhányan osztoznak a szereplők élethelyzetében: Anna és Ovidiu Schumacher, akik a kilencvenes években valóban elhagyták Romániát, és Németor-

szágban telepedtek le, a száműzött lányt és a hazájukat újra felkereső apát személyesíti meg. Anca Míruna Lăzărescu, a társrendező szintén román–német emigráns, akinek a *Hackerville* bizonyos mértékig a saját szülővárosába való visszatérés története volt. Az ismerős helyre „új” emberként való visszatérés tehát olyan téma, amely befolyásolja a sorozatban a térhez és a helyhez való viszonyt. Egyrészt a tény és a fikció nem pusztán átfedik egymást, hanem eltérő pályákat is bejárnak: az HBO sorozata a romániai város helyszínét eltolja, amely nemzetközileg *Hackerville* néven vált ismertté: Râmnicu Vâlcea. Ez a helyszín azonban nem tudta volna olyan meggyőzően befogadni Lisa Metz polietnikus háttérét vagy az előadásban szereplő üzleti környezetet, mint Temesvár.

Másfelől az HBO sorozata egy dokumentumfilmes ambíciót is képvisel: felhívja a figyelmet a hackelés társadalmi jelenségére, amely a kommunista korszak utóhatására jellemző erkölcsi és gazdasági átalakulások következménye: a munkanélküliség, a megnövekedett bűnözés, az olyan értékek kiegyensúlyozatlan eltolódása, mint a becsületesség vagy az oktatás. Ebben a fiktív világban azonban a hackelés sötét oldalát ellensúlyozza a „jó hacker”, akit a fiatal Cipi Matei képvisel. A bűnügyi cselekmény mellett a *Hackerville* a múlt, a jelen és a jövő kapcsolatára összpontosít, és ehhez bizonyos típusú helyszíneket von be. A Metz család elidegenedése és ideiglenes visszatérése, amelyet elsősorban Lisa élményei és érzelmei képviselnek, a sorozatban szereplő összes helyszín strukturáló pillére. Ahogy a néző fokozatosan megtudja, a lány azonosul a gyermek hacker Cipivel, mert úgy érzi, hasonló sorsra juthatott volna, ha mindkét szülője meghal. A kommunista múlt árnyékaival és sebhelyeivel a mai Temesvár a sorozat fő helyszíne. Már a főcím drónnal rögzített képek sorát hozza Ciprian Matei szomszédságából, amely a szocialista korszak lakóházaiból áll. Az épületek szimultán módon a jelen és a jövő kapuját ábrázolják. Az épületek és a városkép folyékony és folyamatosan változó formákkal és vonásokkal keverednek, amelyek egy számítógép billentyűzetével és az elektronikus áramkörök vizuális képével olvadnak össze. A címsorozat így egy olyan világot tár a néző elé, ahol a valós városkép összeolvad a virtuális valósággal.

Az elhagyott helyekhez kapcsolódó etika és esztétika

■ Az elhagyott helyek az egyik legfontosabb helyszíntípus, amelyet a sorozatban alkalmaznak. Ahogy a krimi műfajában gyakran előfordul, az elhagyott tér illegális tevékenységek rejtékhelye. A gyártás szempontjából az ilyen helyek minden bizonnyal kényelmes megoldást biztosítanak. Ugyanakkor az ilyen elhagyott helyek profilozása jelzi a sorozat helyszínstratégiái mögött meghúzódó szándékokat: a helyszín egy olyan nagyvárosi terület, ami feltűnően romos, s ami arra utal, hogy a posztkommunista átmenet gazdasági és politikai sebei még nem gyógyultak be. Ezek az elhagyott helyek egyszerre köz- és magánterek: mint a bezárt finomító, az elhagyott kórház, ahol Cipi rejtőzködik, a vidéki temető és a kivándorlás előtti Metz-ház. Még az élénk emberi tevékenységet befogadó helyek is úgy tűnnek, mintha valahogy félig működőképesek, félig elhagyottak lennének. A csapat szerint az ilyen elhagyott helyek feltárásának egyik funkciója az volt, hogy kiemeljen egy hiányt: a migráns németek által hátrahagyott üres teret, amelyet távozásuk után nem töltöttek be vagy nem helyettesítettek semmi mással. A hely és az üres hely tehát összekapcsolódik az etnicitás és a gyökértelenség témájával. A *Hackerville* inkább a várostól való elidegenedéssel foglalkozik, mint Temesvár történetével vagy turisztikai helyszíneivel. A turizmus elhelyett a város egykor ismerős pontjaihoz való újbóli kapcsolódás módjává válik. Úgy tűnik, hogy a producerek, írók és rendezők figyelmét inkább a kitelepített szereplők identitása, mint maga a hely kötötte le: az ismerős és az idegen közötti kölcsönhatás. A *Hackerville*-ben a cselekmény középpontjában egy német kisebbséghez tartozó család száműzetése és visszatérése áll. A sorozat szereplője, Lisa Metz még gyer-

mek volt, amikor apja elmenekült a kommunista Romániából, de a sorozatban a felnőtt Lisa Metz a frankfurti szövetségi bűnügyi hivatal, a Bundeskriminalamt (BKA) kibertámadásokat vizsgáló nyomozója lett. Temesvárra megy, mert egy titokzatos román hacker betör egy német bankrendszerbe, csak azért, hogy demonstratív módon ellopjon 9,99 eurót. Egy nemzetközi kiberbűnözői hálózat, amelyet helyileg a bolgár főnök, Boriszov irányít, szintén megpróbálja felkutatni és elfogni a fiatal, tehetséges hackert, hogy a szolgálatukba állítsa. Mindkét erő Ciprian Matei hacker után kutat. A versenyt időnként nosztalgiaától és a múlt újraértelmezésétől vezérelt jelenetek keresztezik, amelyek inkább Lisa történetén alapszanak, mint a város kulturális többrétegűségén vagy más fontos szereplők történetén. Râmnicu Vâlcea már korábban is reflektorfénybe került. A Norton például egy nyomozós dokumentumfilm-sorozatot finanszíroz, amelynek célja a kiberbűnözés különböző helyszíneinek feltárása: „egy dokumentumfilm-sorozat, amely a fizikai és a digitális világ közötti határvonalat elmosó rejtett helyeket tárja fel. A sorozat kendőzetlenül feltárja a kiberbűnözés valódi arcát, és megmutatja, hogy az online fenyegetéseknek milyen valós következményei vannak a valós világban” (Symantec Corporation 2015). Ebben az értelemben a produkciós csapatok döntése, hogy a *Hackerville*-t Temesváron forgatták, jelentős, mivel úgy tűnik, hogy felborít egy sztereotípiát: a Râmnicu Vâlcea-i hackerét. Joerg Winger, executive producer szerint „két kultúra minden találkozását kezdetben a sztereotípiák, a másíkról alkotott feltételezések uralják, és ez természetesen sok anyagot ad a félreértésekhez, némi humorhoz, de konfliktusokhoz is”. (Az HBO Románia számára adott interjúban: *Hackerville – Behind the Scenes*, 2018.)

Az HBO Europe munkatársai azt állították, hogy a koprodukcióra nem pénzügyi okokból volt szükség, hanem azért, hogy a projekt hitelességét biztosítsák (pl. forgatás Frankfurtban, német színészek a forgatáson). Az ilyen produkciók esetében a piac még mindig főként helyi – állítja Antony Root a *The Hollywood Reporter* szerint.¹⁸ A sorozatot jól fogadták Németországban, ami megerősíti Winger jóslatait a németek érdeklődéséről egy olyan közösség iránt, amelyet a népszerű narratívákban alulreprezentáltak tartanak (a romániai németek). A 2019-es évben a rangos Grimme-díjak közül is elnyert néhányat: a legjobb fikciós sorozat rendezőjének (Igor Cobileanski, Anca Miruna Lăzărescu), a legjobb főszereplőnek (Anna Schumacher és Andi Vasluianu) és a legjobb filmzenének (Silent Strike) járó díjakat. Másrészt a román közönséget, úgy tűnt, inkább a Temesváron forgatott HBO-sorozat ötlete, mint maga a sorozat lelkesíti. Igor Cobileanski rendező úgy véli, hogy a román mérsékelt vagy akár szkeptikus fogadtatást a sorozatban szereplő román szereplők profilja vagy a cselekmény néhány visszatérő megoldási sémája váltotta ki: a „happy end” trópus vagy a román „hős” rendőr, aki megmenti a helyzetet.

Következtetések: Az elszakadás szintjei

■ A román szerzői mozi egy olyan brand, amely a művészi eszközökkel való takarékoságra („minimalizmus”) és a nagy társadalmi problémákkal való kritikus szembenézésre épül. Ez azonban úgy tűnik, nem befolyásolta a két elemzett sorozat poétikáját. Ugyanakkor a román sorozatokról szóló promóciós vagy kritikai diskurzusok soha nem hivatkoztak a „román újhullám” nemzetközi brandjére. Ez emlékeztet arra, hogy a Nordic Noir promóciós retorikája aligha hivatkozik a skandináv szerzői mozi korábbi sikereire. Úgy tűnik, nincs szükségszerű kapcsolat a *noir* és a *dark* fikciós univerzumok között: Erdélyt az utóbbinak (gótika, horror, fantasy) tulajdonítják, még akkor is, ha eredetileg Drakula és Hasfelmetsző Jack szinte közösen fejlődött a populáris kultúra mítoszává. Egy régió turisztikai aurája és film- és televíziós helyszíneként való sikere között nincs szükségszerű összefüggés. Az általunk megkérdezett *Valea mută* alkotói szerint az erdélyi „misztikum”

nem játszott jelentős szerepet a skandináv-kompatibilis helyszín keresésében. Sőt, feltételezték, hogy ha szóba került volna, akkor a kész imázs ütközött volna a HBO új és „friss” kelet-európai perspektívák felkutatásának programjával. Emellett egyes esetekben a turisztikailag messze földön híres helyek nem alkalmasak mozi- vagy televíziós produkciók befogadására. Ahogy Igor Cobileanski a hivatkozott interjúban megállapította, az infrastruktúra gyakran kihívást jelent Romániában, Bukaresttől eltérő városokban. Az amerikai vagy európai bűnügyi narratívák fogyasztása és a hazai produkciók fogyasztása között eltérés mutatkozik. A román közönség érdeklődik a műfaj iránt, de alig kapcsolja azt nemzeti/lokális/regionális környezetéhez. Az erdélyi identitás kortárs hazai és külföldi megítélése más régiókra és városokra, például Temesvárra is kiterjed. Még ha hasonló soknemzetiségű Habsburg-örökséggel is rendelkezik, történelmileg a város nem volt a tartomány része. Elméletileg ez a befogadás az erdélyi médiatárság szélesebb körű szétosztása révén produktívnak bizonyulhatna. De egyelőre az egyetlenek, akik érdekeltek e lehetőség kiaknázásában, a kisvállalkozói utazásszervezők. A régió soknemzetiségű öröksége szintén kevésbé feltárt: a fent tárgyalt két sorozatban való félnék ábrázolása csak kezdetben utal összetettségére és narratív gazdagságára. Romániában csak a közelmúltban indultak el a nemzeti és regionális filmfinanszírozásra irányuló kezdeményezések. Nem lehet megjósolni, hogy ezek a kezdeményezések milyen mértékben aktiválnák a producereket, a turnészervezőket és a helyi/regionális önkormányzatok közötti kölcsönhatásokat. E finanszírozási struktúrák megjelenése azonban arra utal, hogy egyre inkább tudatosul a filmipar és a regionális/helyi fejlesztés közötti kölcsönös támogatás lehetősége. Az európai finanszírozási hálózatokhoz való csatlakozás szükségességének növekvő felismerése nyilvánvaló abban, hogy az Erdélyi Filmalapot kezdetől fogva a Cine-Regio, az európai regionális filmalapot támogató szervezet (TIFF 2015) részévé kívánták tenni.

Láthatóan az HBO Europe következetes politikát folytat a kelet-európai tehetőségek felkutatása és a kelet-európai tartalmak gyártása érdekében. A stratégia rugalmas: az HBO nem hagyja figyelmen kívül az olyan sikeres formátumokat, mint amilyeneket a Nordic Noir kínál, de nem is kényszeríti rá helyi partnereire. Erdély egy rendkívül sikeres kulturális turisztikai márka, amelyet a filmgyártás népszerűsítése vagy a filmturizmus fejlesztése terén nem használnak ki kellőképpen. A szomszédos Bánság régiót gyakran összekapcsolják Erdéllyel, amikor a két történelmi tartományról alkotott kortárs elképzelésekről van szó. Ez a közelség és hasonlóság új együttműködések és produkciós értékteremtő stratégiákat hozhat létre. A film-/télévíz-ipar, a turizmus és a helyi önkormányzatok közötti kapcsolatok nem spontán alakulnak ki. Erdélyben már minden szükséges összetevő megvan egy sikertörténethez, a kölcsönhatás mégis még várat magára. Az európai politikák kezdeményezhetnék vagy felgyorsíthatnák ezt a konvergenciát azzal, hogy megteremtik az érintett szereplők közötti párbeszéd kereteit, amely más területek (például a skandináv) legjobb gyakorlatainak bemutatására összpontosítana.

Keszeg Anna fordítása

■ JEGYZETEK

1. Kim Tof Hansen – Anne Marit Waade: *Locating Nordic Noir: From Beck to The Bridge*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2017.
2. Leanne L. White – Elspeth Frew (szerk.): *Dark Tourism and Place Identity: Managing and Interpreting Dark Places*. Routledge, New York, 2013; C. M. Davison: *Bram Stoker's Dracula: Sucking Through the Century, 1897-1997*. Dundurn, Toronto-Oxford, 1997. 377–410.
3. „Bár egyesek talán csak a vérszomjas vámpirokról szóló mesékkel kötik össze a nevét (Bram Stoker *Drakula* című regényének színhelye), Erdély Európa egyik legszebb természeti régiója, amelyet festői, középkorivárosok és kolostorok tarkítanak.” „Erdély a világ egyik legszebb vidéke.” Forrás: wikivoyage.org, „Erdély kétségtelenül Románia rejtett gyöngyszeme: gazdag kulturális, földrajzi és történelmi régió [...]. De Erdély olyan hely is, ahol őseink vidéki életmódja, a román kultúra igazi szíve még mindig jelen van a mindennapi életben, és a falusi öregek őrzik.” Forrás: romanianfriend.com. „A rétek európai és globális viszony-

- latban is teljesen egyedülállóak. Soha nem láttam még ilyet, nincs már máshol ilyesmi. Ez egy kétszer Románia koronáján” – nyilatkozta Károly herceg a *Vad Kárpátok* című dokumentumfilm-sorozat számára készített interjúban. Bram Stoker alakította a vámpírromantika és -dráma színpadát a némafilm korszakától a Netflix legújabb produkciójáig; az amerikai vagy skandináv vámpírsorozatoktól az olaszországi, latin-amerikai vagy ázsiai hasonló produkciókig (L. C. Bush: *Asian Horror Encyclopedia: Asian Horror Culture in Literature, Manga, and Folklore*. Writers Club Press, San Jose-NY–Lincoln–Shanghai, 2001; Andy Richards: *Asian Horror*. Kamera Books, Harpenden, 2010; Alison Peirse: *After Dracula: The 1930s Horror Film*. I.B.Tauris, London–New York, 2013; Carmen Serrano: *Revamping Dracula on the Mexican Silver Screen*. In: Dorothea Fischer-Hornung – Monika Mueller (szerk.): *Vampires and Zombies. Transcultural Migrations and Transnational Interpretations*. University Press of Mississippi, Jackson, 2016. 149–67.); az olyan posztmodern paródiáig, mint a *The Rocky Horror Picture Show* (1975, remake: 2015), valamint a képregényekig és rajzfilmekig, mint a Times Television *Duckula grófia* (1988–93) vagy a Disney-franchise *Hotel Transylvaniája*. Amit Carol Margaret Davison „Drakula transzhisztorikus alkalmazkodóképességének” (C. M. Davidson: i. m. 23.) nevez, az magyarázza e gótikus sztereotípiá időszerkesztését, „természetes” helyén. Keszeg Anna az erdélyi Torockó faluról, egy egzotizált magyar néprajzi helyszínről szóló könyvében a *mediascapes* elméletét használta a helyet körülvevő médiászövegek elemzésére. Az Arjun Appadurai antropológus által megalkotott mediascape fogalom egy adott földrajzi régióban rendelkezésre álló médiafelületek és -eszközök valamennyi formájára, valamint az ezek által a világról alkotott képekre utal. Keszeg kutatásai bebizonyították, hogy a 19. század végének és a 20. század elejének audiovizuális produkcióira nagy hatással voltak a 19. századi irodalmi szövegek és történelmi művek (Keszeg Anna: *A holdbéli völgy képelete*. EME, Kvár, 2015).
4. EC Project: If we build it, they will come: Romanian towns try to boost tourism. 2015. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/romania/if-we-build-it-they-will-come-romanian-towns-try-to-boost-tourism. Letöltve 2021. 08. 24.
 5. Nick Holdsworth: *Romania Unveils Europe's Most Generous Film Incentives*. 2018. <https://www.hollywoodreporter.com/news/romania-unveils-europes-generous-film-incentives>. Letöltve 2020. 08. 24.
 6. Nick Holdsworth: HBO Europe to Focus on Original Drama Following Success of Adaptations. 2016. www.hollywoodreporter.com/news/hbo-europe-focus-original-drama-908650. Letöltve 2021. 08. 24.
 7. Anne Marit Waade – Pia Majbritt Jensen: *Nordic Noir Production Values*. Akademisk kvarter/Academic Quarter. Volume 07. Fall 2013. 189–201. Itt: 119.
 8. Katy Marinescu: Regizorul Marian Crișan: „La scenariul *Valea mută* (HBO) m-a atras tematica controversată.” 2016. www.mediafax.ro/cultura-media/regizorul-marian-crisan-la-scenariul-valea-muta-hbo-m-a-atras-tematicaconroversata-foto-15525023. Letöltve 2021. 08. 24.
 9. John Urry: *The Tourist Gaze*. Sage, London, 2002.
 10. „A *Valea mută* nem egy valós helyszín. Mi találtuk ki a hely nevét. Brassót és a környező területeket kutattuk fel. A helyszínek nagyon fontosak számomra. Hangulatot teremtenek és drámát hívnak elő. A projektben az tetszett, hogy felfedezhettük Brassó környékének földrajzát, a város központjától a szomszédos Szecsleaváros cigány nyomornegyedeig, egészen az erdőkig, ahová az egész történetet elindító bűntényt helyeztük. Szeretek a természetben, nyílt terepen forgatni, és igazi kihívás volt a sorozat földrajzát rekonstruálni olyan helyekből, amelyek nem mindig voltak egybefüggőek. Van valami varázslatos a filmes földrajzban. Drámai folytonossággal elbeszélni még akkor is, ha olyan helyeken forgatsz, amelyek térben nem kapcsolódnak egymáshoz, a filmkészítés kvintesszenciális kihívása.” Marian Crișan, 2019. Emailben készített interjú. Caius Dobrescu, 2019. november.
 11. Alina David: Skype-interjú, Keszeg Anna, 2019. szeptember.
 12. „Sajnos nem szűrtem ki a sorozat által generált társadalmi vitát. Várakozásaink ellenére nem alakult ki nyilvános vita például a homoszexualitásról vagy a társadalmi polarizáció és a nincstelenség ábrázolásáról.” Marian Crișan: i. m.
 13. A romák anyanyelvének, a romaninak a használata a sorozat legeredetibb hozzájárulása; valószínűleg ez az első román produkció, amelyik ilyen nyelvi fordulatot alkalmaz. Milena Hubschmannova – Valdemar Kalinin – Donald Kenrick: *What is the Romani Language?* Hatfield: Centre de recherches tsiganes (Gypsy Research Center) and University of Hertfordshire Press. 2000. 11. A sorozat a romániai roma lakosság körében a neoprotestáns keresztény felekezetekhez való áttérés dinamikáját tükrözi, amely folyamat az elmúlt évtizedekben látványosan felerősödött (Fosztó László: *Colecție de studii despre romii din România*. Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Kvár, 2009. 167–208 – Natanael Bițiș: *De la marginalitate la normativitate. Convertirea unei comunități rome la pentecostalism*. Revista română de sociologie 2017. 27. 3–4. 249–269.
 14. Igor Cobileanski: E-mail interjú, Roxana Eichel, 2019. november.
 15. Smaranda Vultur: *Germanii din Banat prin poveștile lor*. Editura Polirom, Iași, 2018.
 16. Idézi az Adevarul 2018. 11. 5–1. számában Daniel Dancă.
 17. Marius Turda: *Transylvania Revisited: Public Discourse and Historical Representation in Contemporary Romania*. In: Trencsényi Balázs (szerk.): *Nation-Building And Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Regio Books – Editura Polirom, Bp. – Iași, 2001. 197–206.
 18. „Nagyon kíváncsi vagyok, hogy ezek a sorozatok a saját területükön kívül is bemutatásra kerüljenek, de a cél mindig az, hogy először is olyan sorozatot készítsünk, amely a helyi területen játszódik. A *Hackerville* kihívása tehát, hogy a román közönség románnak lássa ezt a sorozatot, és Lisa Metz leg-
alább részben sajátjaként kell elismernie. A német közönség számára pedig arról szól, hogy egy olyan valakit nézzenek, aki az ő világukból – Frankfurtból – utazik egy teljesen más világba, Romániába. Antony Rootot idézi a The Hollywood Reporter 2018. <https://www.hollywoodreporter.com/tv/tv-news/hbo-europe-turner-team-up-cyber-crime-thriller-hackerville-1154118/> Letöltve 2021. 08. 24.